

מנורת זהב טהור

העיווי על עשיית מנורה מופיע לראשונה בפרשת תרומה (שמות כה, לא-מ), ושם נמצא גם תיאורה, ובפרשת ויקהל – בעשיית כלי המשכן – חזרת התורה ומתארת את תבנית המנורה.

בחלקו הראשון של מאמר זה נביא את שיטות הראשונים השונות בצורת המנורה, ובחלקו השני – בדיקת ממצאי המנורה ששימשה בסוף ימי בית שני והשוואתם לדעות הראשונים שהובאו בחלק הראשון.

הקושי בעשייתה

לפני שנדון בצורת המנורה, נביא מספר מדרשים המראים שמשך, שנהירה היתה לו צורתה, התקשה בעשייתה.

”זוה מעשה המנורה – את מוצא שנתקשה משה במעשה המנורה יותר מכל כלי המשכן, עד שהראה לו הקב”ה באצבע... שנא: ”זוה מעשה המנורה מקשה זהב, מהו מקשה? כלומר מה קשה הוא לעשות, שהרבה יגע משה עד שלא נעשתה המנורה, שכן הוא אומר: ”מקשה תיעשה המנורה” כאדם שהוא אומר מה קשה לי המלאכה הזאת, וכיוון שנתקשה לו, אמר לו הקב”ה: משה, טול ככר זהב והשליכו לאור והוציאהו ומעצמה נעשית... מה עשה משה, נטל ככר זהב והשליכה לאור ואמר משה: רבנו של עולם הרי הככר [נשלך] בתוך האש], כשם שאתה רוצה – תיעשה לפניך. מיד יצאה המנורה עשויה כתקונה; לכה- כתיב: ”כמראה אשר הראה ה' את משה בן עשה את המנורה” (במ' ח, ד), עשה משה אין כתיב כאן אלא עשה סתם, ומי עשאה? הקב”ה.”

(תנחומא ישן, כהעלותך ד)

ומדרש נוסף:

”שלשה דברים נתקשה משה, מעשה המנורה והירח והשרצים. מעשה המנורה כיצד? כשעה שעלה משה היה הקב”ה מראה לו בהר היאך יעשה את המשכן, כיון שהראה לו מעשה המנורה נתקשה בו משה. אמר לו הקב”ה: הרי אני עושה אותה לפניך. מה עשה הקב”ה, הראה לו אש לבנה, אש אדומה, אש שחורה, אש ירוקה, ועשה מהן את המנורה, גביעיה כפתוריה ופרחיה וששת הקנים, ואומר לו: ”זה מעשה המנורה” – שהקב”ה

מראה לו באצבע, ואף על פי כן נתקשה. מה עשה הקב"ה, חקקה על ידו, אמר לו: רד ועשה כשם שחקקתיה על ידך... ואף על פי כן נתקשה, ואמר: 'מקשה' – מה קשה היא לעשותה. אמר לו הקב"ה: השלך את הזוהב לאש והיא תיעשה מאליה. שנא: 'מקשה תיעשה המנורה' – מעצמה תיעשה" (תנחומא ישן, שמיני יא)

ממדרשים אחרים עולה שִׁמְשָׁה הוא שעשאה בעזרת הקב"ה שהראה לו דוגמתה:

"וזה מעשה המנרה... – ר' עקיבא אומר זה אחד משלשה דברים שהקשה בהם משה והראה לו הקב"ה כאילו באצבע... ר' נתן אומר... מגיד הכתוב שהראהו הקב"ה למשה כלים עשויים ומנוֹרָה עשויה ונעשית, כמה שנאמר: "כמראה אשר הראה ה' את משה כן עשה את המנרה" (ספרי בהעלותך סא)

ובנוסח אחר:

"תנא דבי רבי ישמעאל: שלשה דברים היו קשים לו למשה עד שהראהו לו הקב"ה באצבעו, ואלו הן, מנורה וראש חודש, ושרצים, מנורה – דכתיב: וזה מעשה המנרה..."

ועוד שם:

"תניא ר' יוסי ב"ר יהודה אומר: ארון של אש ושולחן של אש ומנורה של אש ירדו מן השמים, וראה משה ועשה כמותם. שנא: 'זראה ועשה בתבניתם אשר אתה מראה בהר' (שמי' כה, מ)." (מנחות כט)

'דעה אחרת, על פיה בצלאל עשה את המנורה, מובאת בתנחומא ישן בהעלותך יא (וכן בבמ"ר טו, י):

"ר' לוי אמר מנורה טהורה ירדה מן השמים למה שאמר לו הקב"ה למשה: ועשית מנרת זהב טהור (שמי' כה, לא), אמר לו: כיצד נעשה, אמר לו: 'מקשה תיעשה המנורה, אף על פי כן נתקשה משה, וירד ושכח מעשיה. עלה ואמר: רבונו של עולם שכחת, אמר לו: 'ראה ועשה, שנטל מטבע (בבמ"ר: מנורה) של אש והראה לו עשייתה, ועוד נתקשה על משה, אמר לו הקב"ה: לך אצל בצלאל והוא יעשה אותה. ירד משה ואמר לבצלאל, מיד עשאה. התחיל משה תמיה ואמר: אני כמה פעמים הראה לי הקב"ה ונתקשיתי לעשותה, ואתה שלא ראית עשית מדעתך, בצלאל שמא בצל אל היית עומד כשהראה לי הקב"ה..."¹

1. מדרשים נוספים עיין תריש תרומה פ' כה ובהערות שם.

רש"י בריש פ' בהעלותך רומז לדעות השונות המופיעות במדרשים, שכתב: "כן עשה את המנורה" — מי שעשאה (כלומר משה או בצלאל), ומדרש אגדה ע"י הקב"ה נעשית מאליה.

קיימות דעות שונות כמה נתקשה משה — האם כמדת קומתה שלא פורשה (חזקוני שמי' כה, לא); עשייתה ממטיל זהב אחד עם גביעיה כפתוריה ופרחיה בריקוע ולא שעושה חוליות חוליות ומדביקם (הגמ' במנחות כח אומרת: "מקשה זהב — באה זהב באה מקשה", ורש"י שם: "מקשה — משמע חתיכה אחת"); ואולי פיתוח הגביעים כפתורים ופרחים שיהיו שונים זה לזה², ועוד³.

צורת המנורה

צורת המנורה מובאת בברייתא דמלאכת המשכן פ"י ובגמרא מנחות כח ע"ב:

"אמר שמואל משמיה דסבא — גובהה של מנורה שמונה עשר טפחים: הרגלים והפרח ג' טפחים, וטפחיים חלק, וטפח שבו גביע כפתור ופרח, וטפחיים חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו אחד אילך ואחד אילך ונמשכין ועולין כנגד גובהה של מנורה, וטפח חלק, וטפח שבו גביע יוצאין ממנו אחד אילך ואחד אילך ונמשכין ועולין כנגד גובהה של מנורה, וטפח חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאין ממנו אחד אילך ואחד אילך ונמשכין ועולין כנגד גובהה של מנורה, וטפחיים חלק, נשתיירו שם ג' טפחים שבהם ג' גביעים וכפתור ופרח...".

הבאתי את נוסחת הגמרא דוקא, משום שכמותה פסק הרמב"ם בהל' בית הבחירה פ"ג הל' י, וכך כתב רש"י בשמות כה, לה⁴. לפי ברייתא דמלאכת המשכן היו שני טפחים חלק בין הכפתורים שמהם יוצאים הקנים ולא טפח אחד, ובחלק העליון של הקנה האמצעי לא היה חלק כלל, ומיד אחרי הכפתור העליון ממנו יוצאו שני הקנים היו ג' גביעים כפתור ופרח.

לפני שנדון בשיטות השונות בצורת המנורה נראה את הקשויים שעליה. "גביעיה כפתוריה ופרחיה ממנה יהיו" (שמות כה, לא) — במנורה היו שלשה סוגי קשויים שנעשו עמה במקשה אחת — גביעים, כפתורים ופרחים.

2. ע"י גרי"ז סי' עג.

3. ראה בענין זה ת"רש תרומה פ' כה איתיות קצו קצו.

4. רש"י בפרק כה פסוק לה כתב — "כך שנינו במלאכת המשכן" ומפרט את מידות המנורה, אולם הפירוט הוא עפ"י הגמרא במנחות ולא עפ"י ברייתא דמלאכת המשכן, שהוא מניח טפח אחד חלק בין הכפתורים מהם יוצאים הקנים, וטפחיים חלק בין הכפתור של זוג הקנים העליון לבין ג' גביעים כפתור ופרח שלמעלה ממנו.

הרב שעוועל ב"פירושי רש"י על התורה" מתקן את הגירסא עפ"י ברייתא דמלאכת המשכן וכותב שצ"ל "טפחיים חלק" בין כפתורי הקנים ולא "טפח חלק", אולם משאיר "טפחיים חלק" בין הכפתור ממנו יוצא זוג הקנים העליון לבין ג' טפחים שבהם ג' גביעים כפתור ופרח, במקום שלא להשאיר שם מקום חלק כלל, כברייתא דמלאכת המשכן.

עפ"י דבריו יוצא אחרי תקן הגירסא שגובה המנורה היה צ"ל כ' טפחים וזה לא כברייתא דמלאכת המשכן ולא בגמרא מנחות שבניהם גובה המנורה הוא י"ח טפחים.

גביעים —

"גביעים למה הם דומים? לכוסות אלכסנדריה" (כה) דמלאכת המשכן פ"ו).
 ובגמרא מנחות כח ע"ב — "כמין כוסות אלכסנדריים", ורש"י שם — "שנעשה
 באלכסנדריה של מצרים וארוכין וצרים הן וקרויים מדרג"ש, ובשמות כה לא פירש —
 "הן כמין כוסות שעושין מזכוכית ארוכים וקצרים וקורין להם מדרג"ס ואלו עשוין מזהב
 ובלטין ויצאין מכל קנה וקנה כמנין שנתן בהם הכתוב ולא היו בה אלא לנו"ל רש"י
 מדגיש במקומות נוספים שהגביע היה כוס ארוך דוקא, כמו בכראשית מד ב: "גביע —
 כוס ארוך וקורין לו מדרג"ש", ובכתובות סה ע"א — "שופרוי — גביעים ארוכים שקרויים
 מדרג"ש".

הרמב"ם בהל' בית הבחירה (פ"ג ה"ט) כתב — "הגביעים דומין לכוסות אלכסנדריה
 שפיהן רחב ושוליהן קצר", ובפיהמ"ש מנחות (פ"ג, ז) — "והגביע הוא כתבנית כוס אטום
 אלא שהשוליים שלו צרים, ואם תרצה אמור כחדר ה"אסטואנה" שנחתך מלמעלה מעט
 כנגד הכן".
 לרמב"ם דמה הגביע לחרוט שהאשו נחתך, וראה פיהמ"ש פסחים ח, ו (מהד' הר"י
 קאפח) שם צייר הרמב"ם את ה"אסטואנה".

כפתורים —

"כפתורים למה הם דומים? לתפוחי הברתיים" (ברייתא דמלאכת המשכן פ"ו).
 במנחות כח — "כמין תפוחי הכרתיים", ופירש רש"י — "מקום", ובפירושו לתורה —
 "כמין תפוחים היו עגולין סביב בולטין סביבות הקנה האמצעי כדרך שעושין למנורות
 שלפני השרים...".

ובמנחות סג ע"א בענין הבעק המונח במרחשת ש"דומה כמין תפוחי הכרתיים וכמין
 בלוטי היוונים" פירש רש"י — "בלוטי — גלניץ הגדלים באלונים שקורין קשטני"א
 כדמתרגמינן (ישעיה ו) "כאלה וכאלון" — כבוטמא וכבלוטא".

הערוך (ערך תפוח) פירש — "שרחבן יתר על עביין, וכן — "עגול כולו חוץ ממקום
 הכינוס", (וכ"כ רבנו גרשום במנחות סג ע"א).

הרמב"ם פירשם בשני מקומות. בהל' בית הבחירה כתב — "והכפתורים כמין תפוחים
 כרתיים שהן ארוכין מעט כביצה ששני ראשיה כדין, ובפיהמ"ש מנחות כתב —
 "והכפתור הוא תבנית כדור שאין עגולו מדוייק אלא מאורך מעט קרוב לתבנית ביצת
 העוף". נראה שהערוך, רש"י והרמב"ם התכוונו לתאר כפתור שצורתו דומה לאליפסה.

5. מרש"י משמע שהגביעים לא שמשו לדבר נוסף ולא כחוקוני והבכור שור שכתבו שהגביעים גם אספו את
 השמן שגול מהנרות.

פרחים —

"פרחים למה הם דומים? לפרחי העמודים" (ברייתא דמלאכת המשכן פ"י).
 וכך בגמרא מנחות, ופירש רש"י שם (ד"ה הרגלים והפרח) — "צורין שחוקקים
 הצורפים זהב בעומק במנורות וכלים", ובפירושו לתורה — "צורין עשוין בה כמין
 פרחים".

הרמב"ם בהל' בית הבחירה כתב — "והפרחים כמו פרחי העמודים שהן כמין קערה
 ושפתה כפולה לחוץ", ובפיהמ"ש מנחות — "ופרח כתבנית נץ השושן", וגם אונקלוס
 מתרגם בשמות כה — "פרחיה" — שושנהא, 'כפתור ופרח' — חזור ושושן.
 מסכמת ברייתא דמלאכת המשכן: "נמצאו גביעים עשרים ושנים, וכפתורים אחד עשר
 ופרחים תשעה", וכך במנחות כח ע"ב; ברש"י שמות כה, לה; וברמב"ם הל' ביהב"ח פ"ג
 ה"ג⁶.

צורת המנורה להרמב"ם

בשני מקומות מתאר הרמב"ם את המנורה ובשניהם הוא מצייר אותה.
 המקום הראשון — פיהמ"ש מנחות ג, ז. הרמב"ם מאריך לתאר את צורתה, ונשמר
 בידינו כתי"ק עם תכנית המנורה שציר. כתב היד יצא במהדורת צילום, ותמונת המנורה
 נדפסה גם בפיהמ"ש מנחות מהד' הר"י קאפח הוצ' מוסר הרב קוק.

המקום השני — הל' בית הבחירה פ"ג (הל' בחלוקה המקובלת היום). בכתבי היד של
 "משנה תורה" מופיעות אחרי תיאור המנורה (בסוף הל' י) המילים — "וזו היא צורתה"
 וכאן בא ציור המנורה. בדפוסים שבידינו חסרים הן הציור והן המשפט — "וזו היא
 צורתה", והשמטה זו קיימת כבר מדפוס ראשון (רומי ר"מ). בכתבי היד אין אחדות, יש
 כתבי יד שבהם מופיע הציור, יש שהניח הסופר מקום לציור ולא השלימו ויש כתבי יד
 שבהם אף לא הושאר רווח לציור, אך בשום מקום לא הושמטו המילים "וזו היא צורתה".
 (כעדויות של י. מונרשין בבטאון "כפר חב"ד" גליון 131 שבט התשמ"ו ועד כמה שבדקתי
 אני בעקבות מאמרו).

פירוט מבנה המנורה להרמב"ם

הרגלים והפרח — ג' טפחים. למנורה היו ג' רגלים (הל' ביהב"ח ג, ב) ואת הבסיס המונח
 על הרגלים צייר הרמב"ם בפיהמ"ש בכחצי עגול. בחלק מכתבי היד
 של "משנה תורה" מצויירים בסיסים משולשים ואף רבועים אף
 שבכתב יד אחד לפחות מצויר הבסיס בחצי עגול [על כתב יד זה,
 שמונרשין משייכו לשנת ה' אלפים ומאה בקרוב, מעיד המגיה —
 "הגהתי ספר זה מספר אשר כתוב עליו בכתב ידי רבנו משה המחבר

6. 'עי' ערוך ערך "פרח" שפרח במטרה רגילה שימש בית מושב לנר.

ש"צ (שמרהן צורו) וכך כתוב עליו בכתב ידו הוגה מספרי וכתב משה בן מימון זצ"ל וכתב נתן הלוי בן מרדכי תנצב"ה".
בראש הבסיס היה הפרח וממרכזו יצא קנה המנורה.⁷

- שני טפחים — חלק.
טפח — שבו גביע כפתור ופרח.
שני טפחים — חלק.
טפח כפתור — ושני קנים יוצאים ממנו אחד הילך ואחד הילך ונמשכין ועולין כנגד גובה המנורה. ("מעשה חושב" פ"ז סי' ח' בכתב הרמב"ם בפייהמ"ש ובשאר כתבי היד של פיהמ"ש ו"משנה תורה" מצויקים הקנים עולים בשיפוע ולא בחצי עגול, לא כנדפס בפייהמ"ש סוף מנחות דפוס ווילנא¹⁰.)
- טפח חלק — כגמרא מנחות (כח ע"ב) ולא כברייתא דמלאכת המשכן פ"י שמניחה כאן טפחיים חלק.
טפח כפתור — ושני קנים יוצאים ממנו אחד הילך ואחד הילך ונמשכין ועולין כנגד גובה המנורה.
טפח חלק — כגמרא מנחות ולא כברייתא דמלאכת המשכן, כנ"ל.
טפח כפתור — ושני קנים יוצאים ממנו אחד הילך ואחד הילך ונמשכין ועולין כנגד גובה המנורה.
שני טפחים — חלק. כגמרא מנחות ולא כברייתא דמלאכת המשכן שאינה משאירה כאן מקום חלק כלל, ומיד אחרי הטפח כפתור מניחה ג' גביעים, כפתור ופרח.
שלושה טפחים — שבהם ג' גביעים כפתור ופרח בקנה האמצעי וכנגדו בשאר הקנים. הרמב"ם בפייהמ"ש צייר בכל הקנים את ג' הגביעים, הכפתור והפרח מפוררים לאורך כל הקנה ולא מקובצים בראשו, וכבר עמדו על כך מו"ר הרב יוסף קאפח שליט"א בפייהמ"ש מנחות. פ"ג הע' 54* ר"י. מונדשיין במאמר שצוין לעיל, שהקשוטים צריכים
7. התורה משתמשת במלה "מנורה" הן לקנה האמצעי (שרש"י קורא לו "גופה של מנורה") — "כן לששת הקנים היוצאים מן המנורה" (שמות כה לג), "ובמנרה ארבעה גביעים משקדים כפתריה ופרחיה" (שם לד); והן למנורה בת שבעת הקנים — "וישם את המנרה באהל מועד..." (שמות מ כד).
8. "מעשה חושב" להרב עמואל חי ריקי מגדולי המקובלים באיטליה, התמ"ח — התק"ג, עוסק בעניני המשכן וכליו.
9. והוכיח זאת מדברי רב במנחות כט — "גבהה של מנורה משפת קנים ולמעלה תשעה טפחים", וממקומות נוספים.
10. בעל "חכמת המשכן" בדף ד ע"ב רצה להוכיח מדברי הגמרא במנחות שכמותה פסק הרמב"ם, שמה שכתוב "ונמשכין ועולין" הכוונה שהיו הקנים עולים כמעט בעגול, ובעקבותיו הלך בעל ה"מעשה חושב" פ"ז סי' ז, ובזמנם במקומם לא היו ידועים כתבי היד.

להיות מרוכזים ב"ג' הטפחים העליונים של כל קנה וקנה, כמו בקנה האמצעי שלגביו הגמרא במנחות אומרת בפירוש שהיו בחלקו העליון, ואמנם כך מצויר בכתבי היד של "משנה תורה". ניתן להוכיח זאת מכך שברייאת דמלאכת המשכן, בתארה את הקנה האמצעי כותבת: "נשתיירו שם ג' טפחים שבהם גביעים כפתורים ופרחים, שנא' (שם' כה, לג) - ושלשה גביעים משקדים בקנה האחד. כפתור ופרח...". כלומר, היא משתמשת בפסוק המתאר את שאר ששת הקנים, וכן כותבת כפתורים ופרחים, בעוד שבחלק העליון של קנה המנורה היה רק כפתור אחד ופרח אחד. על כרחך כוונתה שיש להשוות בין הקנה האמצעי לשאר הקנים. כך הבין גם הרמב"ם שמצטט את לשון הגמרא בתאור המנורה, ובהגיעו לתיאור קצה הקנה כותב: "נשתיירו שם שלשה טפחים שבהם גביעים כפתורים ופרחים" כלשון ברייתא דמלאכת המשכן, ולא: "שבהם ג' גביעים כפתור ופרח" כלשון הגמרא.

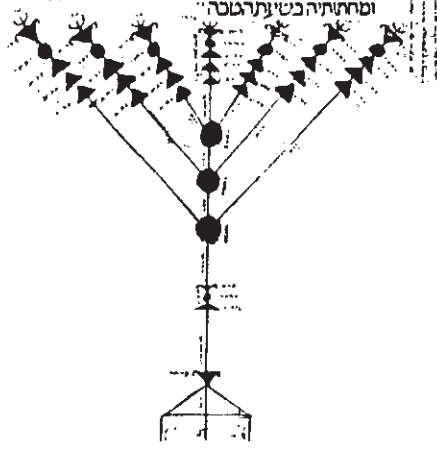
ואף שמשון הרמב"ם בפיהמ"ש משמע שצייר את תבנית המנורה בדקדוק והקפיד על מקום הנחת הקשטים, שכתב: "ואני אצייר לך עתה בצורה זו הגביעים תבנית משולש והכפתורים עגול, והפרח חצי עגול, כל זה כדי להקל על הציור, כיוון שאין המטרה בציור זה שתדע ממנו תבנית הגביע בדקדוק כיוון שכבר ביארתי לך אותה, אלא הכוונה בו ידיעת מנין הגביעים והכפתורים והפרחים ומקומותם ושעורי מה שהיה בקנה המנורה שאין בו כלום, והמקומות שהיו בהם הכפתורים והפרחים וכללותה היאך היתה וזו צורת כל זה...", הכוונה בדבריו שהוא ידויק במספרם ובסדר שלהם על פני הקנה ולא ביחסי הגודל בין הקשטים, הא ראייה שצייר את הגביע כפתור ופרח הסמוכים לבסיס שגבהם יחד טפח, בגודל הבסיס והפרח שגבהם ג' טפחים; לרווח שבין הפרח התחתון לגביע כפתור ופרח שצריך להיות שני טפחים השאיר מעט מקום; וכן צייר את הכפתורים מהם יוצאים הקנים בגודל אחד, והרווח ביניהם בגודל שונה אף ששניהם גבהם טפח. או שנאמר שליחסי הגודל הועיד את המלים המלוות את הציור ומפרטות את הגדלים השונים.

בכתבי היד של "משנה תורה" מצוירת המנורה ביחסיות טובה יותר, היג' גביעים כפתור ופרח העליונים מופיעים בראשי הקנים, סמוך לנרות, וכנראה כך גם צייר הרמב"ם את המנורה ב"משנה תורה".

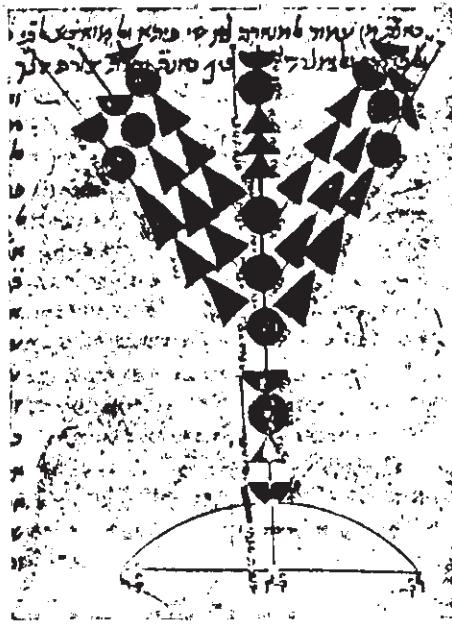
הציור הניתן כאן הוא (עפי' ערות מונדשיין) מכתה"י הקדום ביותר מבין כתבי היד שמפורשת בהם שנת כתיבתם, ונכתב בטוליטולא (טולידו) בשנת ה אלפים כ', כחמישים וחמש שנים אחר פטירת הרמב"ם. (הרמב"ם נפטר ביד אלפים תתקס"ה). בסוף ספר עבודה מעיד הסופר - "ואני משה הסופר ב"ר יוסף נ"ע אמרי"לה כתבתי אותו לשר המעולה החכם הרופא ר' יהודה הכהן... בן... ה"ר משה הכהן וסיימתיו במתא טליטלה יאל"ב בירח סיון שנת חמשת אלפים ועשרים לבריאת עולם ישע יקרב".

בכת"י זה לא צייר הסופר את המנורה אחר המלים - "וזה היא צורתה" אלא בתחתית העמוד, אחר שסיים את ההלכות הדנות במנורה (סוף הל' יא).

גבע כפתור ופרח וטפח חלק וטפח כפתור ושני קנים יצאים ממנו אחר הילך ואחר הילך ונסתכן ועליו כנגד ובה הסטרה וטפח חלק וטפח כפתור ושני קנים יצאים אחר הילך ואחר הילך ונסתכן ועליו כנגד ובה הסטרה שש שלשה טפחים שטג שלשה גביע כפתור ופרח וזהו היא יצירתה ואבן התהלפנה מעורה ובה שלש מעלות שגלה בהן עוסר ומטיב את הערות ומענין גילה שמטה וסלקותיה ומחתותיה כשיתגבנה

כתב יד משנת האלפים כ', הלי בית הבחירה

צילום מכתב יד הרמב"ם, פירוש המשנה מנחות

נרות — בראשי הקנים היו קבועים נרות, ואף שהיו מעל גובה חיי טפחים הם נכללו בככר זהב ממנו היתה עשויה המנורה (רמב"ם ביהב"ח פ"ג הל' ד, ו'ו). ששת הנרות הקבועים בקנים לנר הקבוע בקנה האמצעי ונר זה שהוא "נר המערבי" מכון כנגד בית קדשי הקדשים (רמב"ם פיהמ"ש תמיד ג, ט).

כיוון הגביעים — הרמב"ם צייר את הגביעים כשצידם הרחב כלפי מטה, ואף שכתב בפיהמ"ש — "הגביע הוא כתבנית כוס אטום, אלא שהשולים שלו צרים", שתחתית הגביע צרה, שם רק תיאר את צורת הגביע ולא איך עמד במנורה, ובכל כתבי ה'יד מופיע הגביע כמו בפיהמ"ש — כשצידו הרחב כלפי מטה.

ענין "משוקדים" — בכרייתא דמלאכת המשכן פ"י נאמר: "אבל לא למדנו לגביעים המשוקדים שנאמר: 'ובמנרה ארבעה גבעים משקדים כפתריה ופרחיה' (שמות כה לד), איסי בן יהודה אומר: חמשה דברים בתורה אין להם הכרעה, אלו הן: שאת, ארור, מחר, משקדים, וקם... 'משקדים כפתריה ופרחיה' או — 'ארבעה גבעים משקדים'" (וכך ביומא נב ע"א).

הרמב"ם כתב: (ביהב"ח ג, ב) — "ובכל קנה וקנה מהן שלשה גביעים וכפתור ופרח הכל משוקדים כמו שקדים בעשייתן".

ובפיהמ"ש מנחות פ"ג: "ומה שנאמר בתורה משוקדים פירושו עשויה שקדים, והיא אומנות ידועה אצל אומני הנחושת שהם מכים בקורנס על המתכת עד שיעשה כולו שקדים שקדים וזו מלאכה ידועה שאין צורך לתארה".

מלשונו הזהב בהל' ביהב"ח עולה שכל הקשויים, בין גביעים ובין כפתורים ופרחים צריכים להיות משוקדים וכך כתב הר"י קורקוס הביאו הכס"מ שם וז"ל: "ה' מקראות אין להם הכרע ואחד מהם משוקדים, דמספקא לן אי קאי אנביעים או אכפתוריה ופרחיה ולכן מפרש אתרווייהו דמספיקא עבדינן כולהו משוקדים שאף אם יעשו משוקדים ואין צריך להיות משוקדים אין בכך הפסד אבל אם יניח מלעשות משוקדים אם צריך משוקדים איכא קפידא".

דעת ה"משנה למלך" – רק הקנה האמצעי משוקד.

ה"משנה למלך" מוכיח מרש"י שהספק הוא רק על הקנה האמצעי ולא על ששת הקנים שלגביהם יש פסוק מפורש – "שלשה גביעים משוקדים בקנה האחד כפתור ופרח ושלשה גביעים משוקדים בקנה האחד כפתור ופרח כן לששת הקנים היצאים מן המנורה" (שמות כה, לג), ובו המלים "בקנה האחד" מפרדות בין "משוקדים" לבין – "כפתור ופרח", וממילא רק הגביעים שבששת הקנים משוקדים ולא הכפתורים והפרחים, ונשאר בצ"ע על הרמב"ם מנא ליה שכפתורים ופרחים שבשאר קנים צריכים להיות משוקדים.

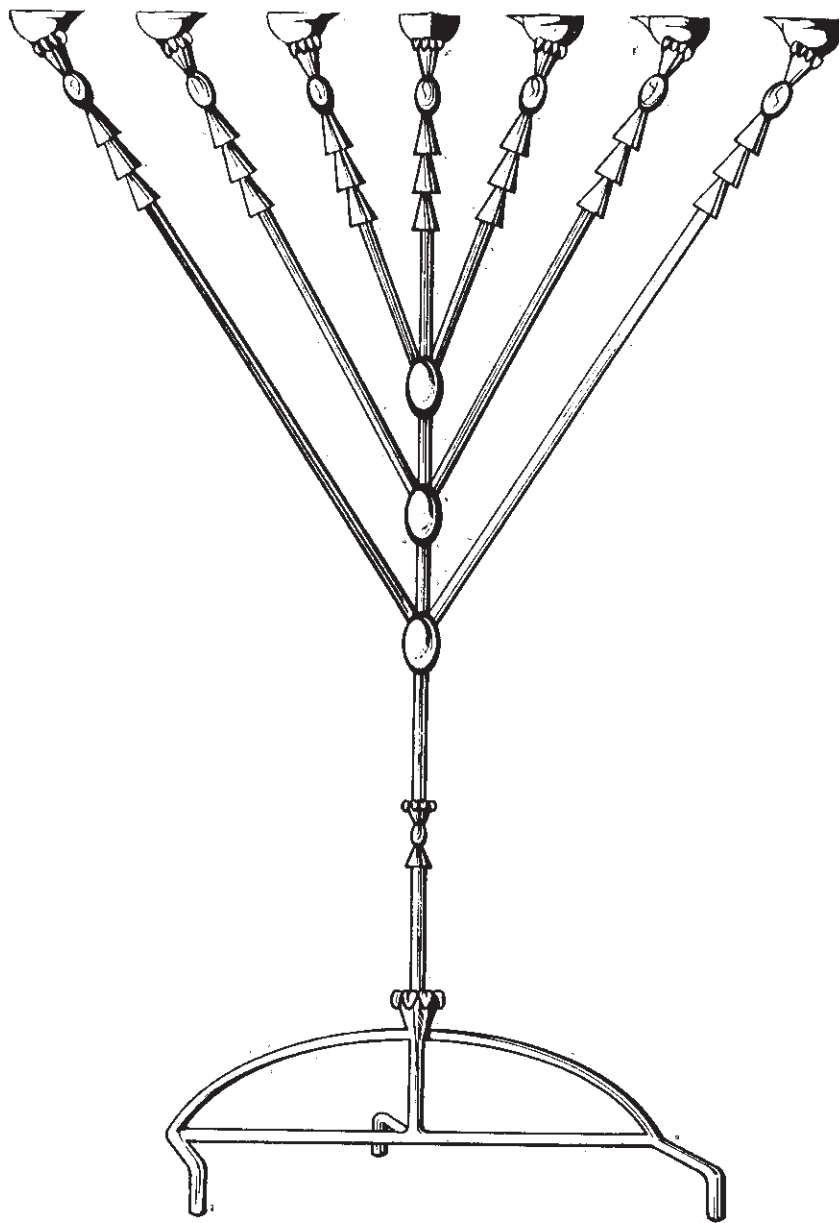
מלבד תמיהת ה"משנה למלך", יש לעיין במה שכתב הרמב"ם בפיהמ"ש מנחות: "ודע שהכפתורים כולם שווים בשעורם, וכן הגביעים כולם שווים, וכן הפרחים". והרי בגוף המנורה היו גביע כפתור ופרח בטפח אחד בעוד שעובי כל כפתור מהכפתורים שמהם יצאו הקנים היה לבדו טפח? ועוד – איך סודרו ג' גביעים, כפתור ופרח שבקצה הקנים בתוך ג' טפחים בלבד? והסביר מו"ר הרב יוסף קאפח שליט"א שהרמב"ם התכוון בדבריו אלה רק ל-ג' גביעים כפתור ופרח שבראשי הקנים שהיו שווים בשעורם זה לזה כדי שיהיה מראה אחיד לכל קני המנורה, והקשויים האחרים שבקנה האמצעי גדלם היה שונה¹¹.

לצורך המחשת שיטות הראשונים נביא ציורים ששרטטנו עפ"י דבריהם. בציורים נשמך קנה המידה והם הובאו כסכמה עפ"י הנתונים שמצאנו בכתבי הראשונים.

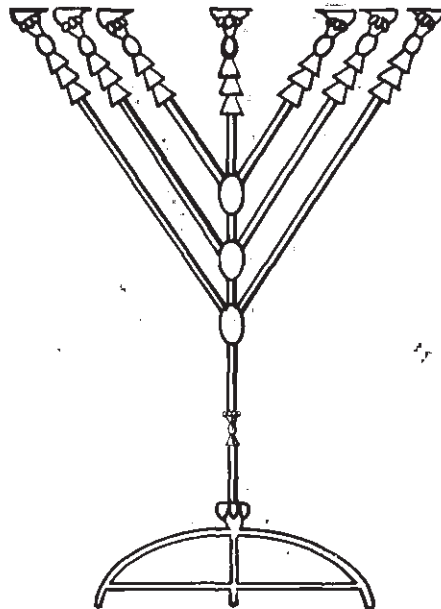
בשיטת הרמב"ם נתנו שני ציורים, בציור הגדול הנרות מצויים במרחק שווה זה מזה, אולם היוצא מזה בהכרח שהקנים אינם מקבילים אחד לשני, וכך מצוי בחלק מכתבי היד. אולם הרמב"ם בפיהמ"ש וכך בכתבי יד נוספים, צייר מנורה שקניה מקבילים זה לזה וממילא נוצר רווח גדול בין הנר האמצעי לנרות שמשני צידיו וכך ציירנו בתרשים הקטן¹². (ההבדל בגודל התרשימים הוא טכני ולא בא להעדיף אחת מהשיטות).

11. אחר כתבי מאמר זה יצא לאור ספר "הלכות ביהב"ח להרמב"ם עם חידושים וביאורים" מאדמו"ר מנהם מגדל שניאורסאהן שליט"א, עיי' ס"ח ה' דיון בשיטות רמב"ם ורש"י בצורת המנורה ובנספחים לס"ח (עמ' קסו) פקסימיליות נוספות של ציורי המנורה מהל' ביהב"ח.

12. עפ"י ברייתא דמלאכת המשכן, שהרמב"ם לא פסק כמותה, שלפיה מוצא הקנים מהקנה האמצעי היה גבוה בשני טפחים, ניתן לצייר מנורה שקניה מקבילים והמרחקים בין נרותיה שווים זה לזה.

ציור המנורה להרמב"ם — הנרות במרחק שווה זה מזה

ציור המנורה להרמב"ם — הקנים מקבילים זה לזה

צורת המנורה לרש"י

גובה המנורה היה י"ח טפחים ונלמד ממימרא דשמואל משמיה דסבא במנחות כח ע"א.

הרגלים והפרח — ג' טפחים:

רש"י מפרש "ירכה" — הוא הרגל של מטה העשוי כמין תיבה ושלשה הרגלים יוצאין הימנה ולמטה" (שמות כה, לא).

וכן בעלי התוס' — "ירכה" — זה ירך שלמטה שהוא עשוי כמין סדן של עץ ארוך ורחב קצת ועב ויוצאין ממנו שלש רגלים... (דעת זקנים מבעלי התוס', שמות כה, לא).

למדנו מדברי רש"י ותוס' שהבסיס היה מרובע ולו ג' רגלים. בעל "מעשה חושב" כותב שגובה הפרח היה טפח כמו שאר פרחי המנורה כפי שנביא לקמן.

טפחים — חלק.

טפח שבו גביע כפתור ופרח —

רש"י במנחות כח ע"ב כותב: "מצד אחד של מנורה גביע ומצד שני כפתור ומצד שלישי פרח".

בעל "מעשה חושב" הסביר שגביע כפתור ופרח אלו היו תלויים סביב הקנה, כל קשוט בצד אחר של הקנה ובגובה טפח ולא כקשטים האחרים שנראו כמושחלים בקנה, ומכאן הסיק שגם בשאר המקומות בהם יש גביע כפתור ופרח הסמוכים זה לזה, כלומר בראשי הקנים, הם יקיפו את הקנים סביב מבחוץ כתלויים עליהם, ואלו במקומות בהם יש כפתורים לבד או גביעים לבד וכן הפרח שמעל הירך – הקנה יעבור במרכזם, וכך יוצא שגובה כל הקשטים היה טפח (לכן גם גובה הפרח התחתון שלא נתבאר שיעורו היה טפח, שהדעת מכרעת שלא היה פרח זה שונה מהקשטים האחרים). לעומת זאת מסביר מ"ר הרב יוסף קאפח שליט"א בשיטת רש"י, שהיתה התעבות של הקנה בטפח שבו גביע כפתור ופרח וכאותה התעבות חקוקים מצד אחד גביע, מצד שני כפתור ומצד שלישי פרח ואין הכרח לומר שהיתה התעבות כזו גם בראשי הקנים שבהם היו גביעים, כפתור ופרח ביג' טפחים (כי אילו היה כך, היה צריך להיות כתוב: "שני טפחים שבהם שני גביעים; וטפח שבו גביע כפתור ופרח". ועוד, רש"י היה צריך לכתוב זאת בפירושו, כפי שצוין בטפח התחתון).

טפחיים – חלק.

טפח כפתור ושני קנים יוצאין ממנו –

רש"י בפר' תרומה (כה, לב) כתב: "יוצאים מצדיה" – לכאן ולכאן באלכסון, נמשכין ועולים עד כנגד גובהה של מנורה שהוא קנה האמצעי יוצאין מתוך קנה האמצעי זה למעלה מזה התחתון ארוך, ושל מעלה קצר הימנו, והעליון קצר הימנו, לפי שהיה גובה ראשיהן שווה לגבהן של קנה האמצעי השביעי שממנו יוצאים הששה קנים. כפי שנזכר לעיל בשיטת הרמב"ם, דעת ה"מעשה חושב" שהקנים יצאו מחלקם העליון של הכפתורים. ניתן לדייק מרש"י שכתב "באלכסון" דוקא, שהקנים היו משופעים; כפי שצויה הרמב"ם בפיהמ"ש.

טפח חלק –

כגמרא מנחות כח ולא כברייתא דמלאכת המשכן פ"י שמניחה כאן טפחיים חלק.

טפח כפתור –

ושני קנים יוצאין ממנו אחד הילך ואחד הילך ונמשכים ועולים עד כנגד גובהה של מנורה.

טפח חלק –

כגמרא מנחות ולא כברייתא דמלאכת המשכן.

טפח כפתור –

ושני קנים יוצאים ממנו ונמשכים ועולים עד כנגד גובהה של מנורה:

טפחים חלק – כגמרא מנחות ולא כברייתא דמלאכת המשכן שאינה מניחה כאן מקום חלק כלל.

ג' טפחים שבהם ג' גביעים, כפתור ופרח –

"מעשה חושב" מסביר שבשני הטפחים התחתונים היו שני גביעים, כל אחד בגובה טפח והם הקיפו את הקנה סביב, ואלו בטפח העליון היו הגביע כפתור ופרח תלויים מבחוץ על פני הקנה וגובה כל אחד מהם היה טפח. כך בקנה האמצעי וכך בששת הקנים (כדעת "חנוכת הבית" בדף לה, ולא כמאן דסבירא ליה שבקנים האחרים היו הקשוטים מפורים לאורך כל הקנה).

עובי הקנים – רש"י מסביר את המימרא במנחות פח ע"ב – "נר שבמקדש של פרקים הוה" בשני פירושים, שהראשון שבהם הוא שהקנים במנורה היו דקים כדי שאפשר יהיה להטותן למטה בשעת הטבה ולקפן בשעת הדלקה.

בדפוס שלנו (ווילנא) מופיע בתחתית העמוד פירוש נוסף שנעתק מכ"י של רבי בצלאל אשכנזי ונקרא "רש"י כת"י¹³, ח"ל: "שיכול לכופפה למטה ולזקפה במקומה ובלעז פליידיץ" (מתקפל), ואם הפירוש העליון אינו לרש"י, הרי גם פירוש זה מביא שהקנים היו מתכופפים, ואולי משום שהיו דקים. וכך גם ברוקח בפר' תרומה (כה, לו) – "נרותיה שבעה" – לרבות שהיו קבועים הנרות בקנים וכופף הקנה ומקנחה".

הנרות – פי הנרות היה מכון כלפי הנר האמצעי, שכתב בפירושו לשמות כה לו – "והאיר על עבר פניה" – עשה פי ששת הנרות שבראשי הקנים היוצאים מצידיה מסובים כלפי האמצעי, כדי שיהיו הנרות כשתדליקם מאירים אל עבר פניה, מוסב אורם אל צד פני הקנה האמצעי שהוא גוף המנורה".

וכתב "מעשה חושב" (ז, ט) בשם "חכמת המשכן" שלמ"ד נרות מזרח ומערב היו מונחים, שכמותה כתב רש"י, עלה הנר האמצעי למעלה ולא פנה לשום צד.

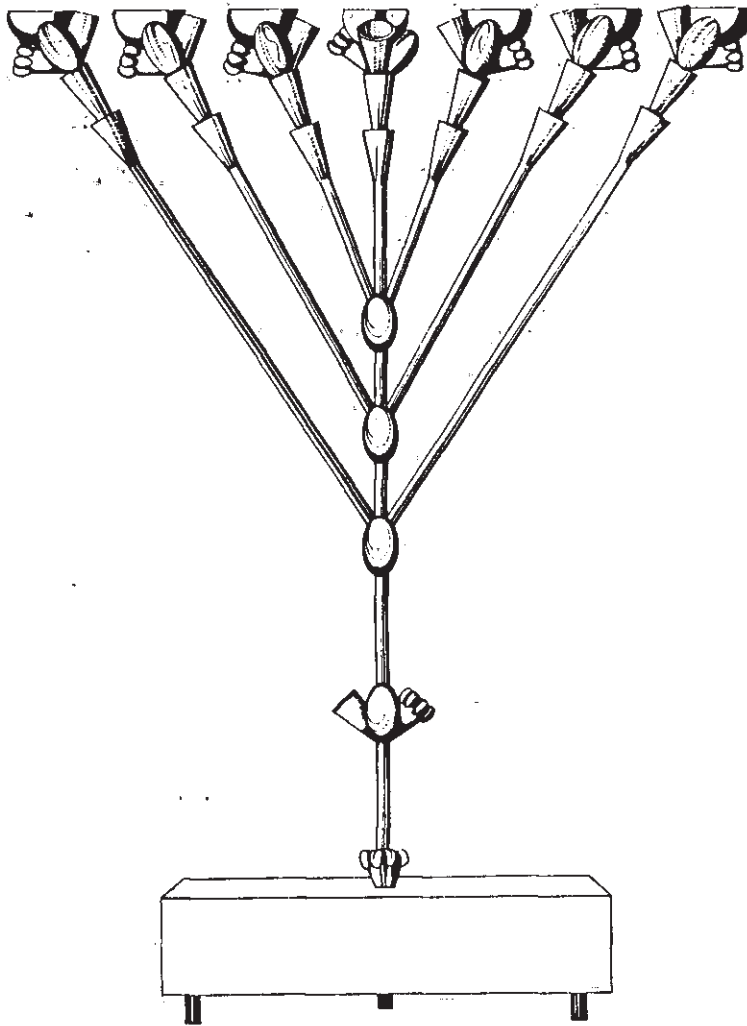
ענין "משוקדים" – רש"י מפרש: "כתרגומו (מצירין), מצוירים היו בדרך שעושים לכלי כסף וזהב שקורין גילי"ך בלעז" (שמות כה, לג), וכותב עוד (שם לד) שזה אחד מחמשה מקראות שאין להם הכרע, שלא ידוע אם גביעים משוקדים או משוקדים כפתוריה ופרחיה. ה"משנה למלך" בקושיתו על הרמב"ם (ראה "משוקדים" להרמב"ם) מוכיח מרש"י שהספק, מה היה משוקד – האם גביעים או כפתורים ופרחים – היה רק על הקנה האמצעי ואלו בששת הקנים האחרים היו רק הגביעים משוקדים ולא כפתורים ופרחים, שבפסוק: "שלשה גבעים משקדים בקנה האחד כפתור ופרח..." שמתאר את ששת הקנים, המילים "בקנה האחד" מפרידות בין "משקדים" לבין "כפתור ופרח".

ציורו של רש"י – רש"י בפירושו למשנה מנחות כה ע"א כותב: "שבעה קני מנורה –

13. ראה מש"כ המדפיסים במנחות, עב ע"ב בשם ר' בצלאל אשכנזי שפירוש רש"י העליון מפרק: "ואלו מנחות" ועד פרק "שתי הלחם" (דפים עב ע"ב – עב ע"ב) אינו לרש"י, והנכון הוא הפירוש התחתון הנקרא "רש"י כת"י", וכך גם יונה פרנקל בספרו "דרכו של רש"י בפירושו לתלמוד הבבלי" עמ' 131 ו 17, 16.

כרתיב 'נְשֵׂה' קנים יוצאים מצדיה (שמות כה). והמנורה עצמה שבאמצע היא השביעית כזה. נראה שרש"י עצמו צייר את דמות המנורה ואינו בידינו (שרדו מעט מאוד כתבי יד לרש"י מנחות, ולדפים מא"מ, מט"צג בלבד. בדפוס ווילנא יש ציור ברש"י מנחות צח ע"ב).

את ציור המנורה לרש"י צירנו עפ"י שיטת ה"מעשה חושב".

ציור המנורה לרש"י

שיטה נוספת בצורת הקנים ודעת תוס' בסדור הקשוטים

לא נוכל לצאת ידי חובתנו אם לא נמצא שיטה המציירת את קני המנורה עולים בעגול, שהרי כך מצוירת המנורה ברוב הציורים העתיקים, כך סבר בעל "חנוכת הבית" (דף לה ע"א) ובעקבותיו "מעשה חושב" שחשב שזו שיטת הרמב"ם, כך נדפס בדפוס ויילנא (רשי' מנחות צח ע"ב ופיהמ"ש להרמב"ם מנחות פ"ג) וכך, בעצם, מקובלת בצבור תבנית המנורה.

ובאמת מקור ברור לכך לא מצאתי בדברי הראשונים (אם נכון הדיוק שלרשי' הקנים ישרים), אלא רק רמזים בודדים שהביא הרב בשה בתורה שלמה במלואים לפרשת תרומה אות יד.

הספרי זוטא ריש "בהעלותך" אומר — "ומנין שהיו חוזרין חלילה כמין עטרה? תלמוד לומר: "יאירו שבעת הנרות": ומעיר ה"זית רענן"¹⁴ (מובא ב"אמבוהא דספרי" על הס"ז):

"הלשון משמע דס"ל שהקנה האמצעי היה באמצע וששה קנים מקיפים אותו סביב כמין עטרה, וז"ש: "ת"ל יאירו" שכל אחד היה מאיר לאמצעי בשווה. והא דכתיב בקרא — "שלושה קנים יוצאים מצדה האחד ושלושה קנים יוצאים מצדה השני" יש לישבו ג"כ בדרך זה".

כלומר ה"זית רענן" מבין במדרש שלמנורה היה קנה מרכזי והנרות, במבט מלמעלה, הקיפו אותו בעגול מסביב, ויש מקורות נוספים שכך נראתה המנורה, כגון מדרש "מאור האפילה" שאומר:

"והאיר על עבר פניה" זו ראייה שהיו הקנים יוצאים ומתעקמים מעט מעט עד שיהיו כנגד נר מערבי ותהיה כמדורה".

מהביטוי "ותהיה כמדורה" עולה כנזכר לעיל, אמנם מהביטוי "מתעקמים מעט מעט" משמע שהקנים עצמם היו עגולים. ממשיך הו"ר:

"אבל במנחות משמע דס"ל לכו"ע שהיו עומדים בשורה, לכן צ"ל דמ"ש "כמין עטרה" היינו שהקנים בעצמן היו עגולים כמין עטרה, ודוחק"¹⁵.

אמנם הסבר ה"זית רענן" שה"ספרי זוטא" מדבר על קנים עגולים ולא על נרות המסודרים בעגול, נשאר בדוחק, אך אם נקבל אותו — יש כאן יותר מרמז לצורה אותה אנו מחפשים¹⁶.

14. "זית רענן" להרב ר' אברהם אבלי גומבינר, בעל "מגן אברהם" על השולחן ערוך.

15. התו"ש מילואים לתרומה אות יד מביא הסבר, ש"חזרין חלילה כמין עטרה" לא קאי על המנורה אלא על אהרן ובניו שאהרון מדליק נר ואח"כ אלעזר ואח"כ איתמר וחזרין חלילה ומדליק אהרון, ולא כמ"ד שאהרון הדליק את כל הנרות, ע"ש.

16. ועי' אבן עזרא, שמות כו, כא שכתב: "... בעבור היות הנרות כחצי עגול" שניתן להבינו בשתי האפשרויות שמעלה ה"זית רענן".

מקור נוסף – בפירוש ר' אברהם בן הרמב"ם על התורה (שמות כה לב):

"וששה קנים" – הקנים (כמו) ענפים נמשכים מגופה של מנורה לצד ראשה כמו שצייר אותה אבא מרי ז"ל, לא בעיגול כמו שצייר אותה זולתו".

ומכאן שהיה מצייר את קניה בעגול.

אף שלדעות אלו, אם נבוא לצייר את המנורה לשיטתם, היה צריך לצייר רק את הקנים באופן סכמטי, שהרי הן אינן דנות בצורת פיתוח הקשטים בקנים, נצרף לכך את הסבר "מעשה חושב" בתוס' בענין הקשטים כדי שלא להשאיר את הקנים חלקים, אף על פי שסביר להניח שבענין צורת הקנים יסברו תוס' שהם משופעים, כרש"י ורמב"ם, שהרי לא מצאנו עד כה שיטה ברורה שלא סוכרת כך.

תוס' מנחות כה ע"ב כתבו –

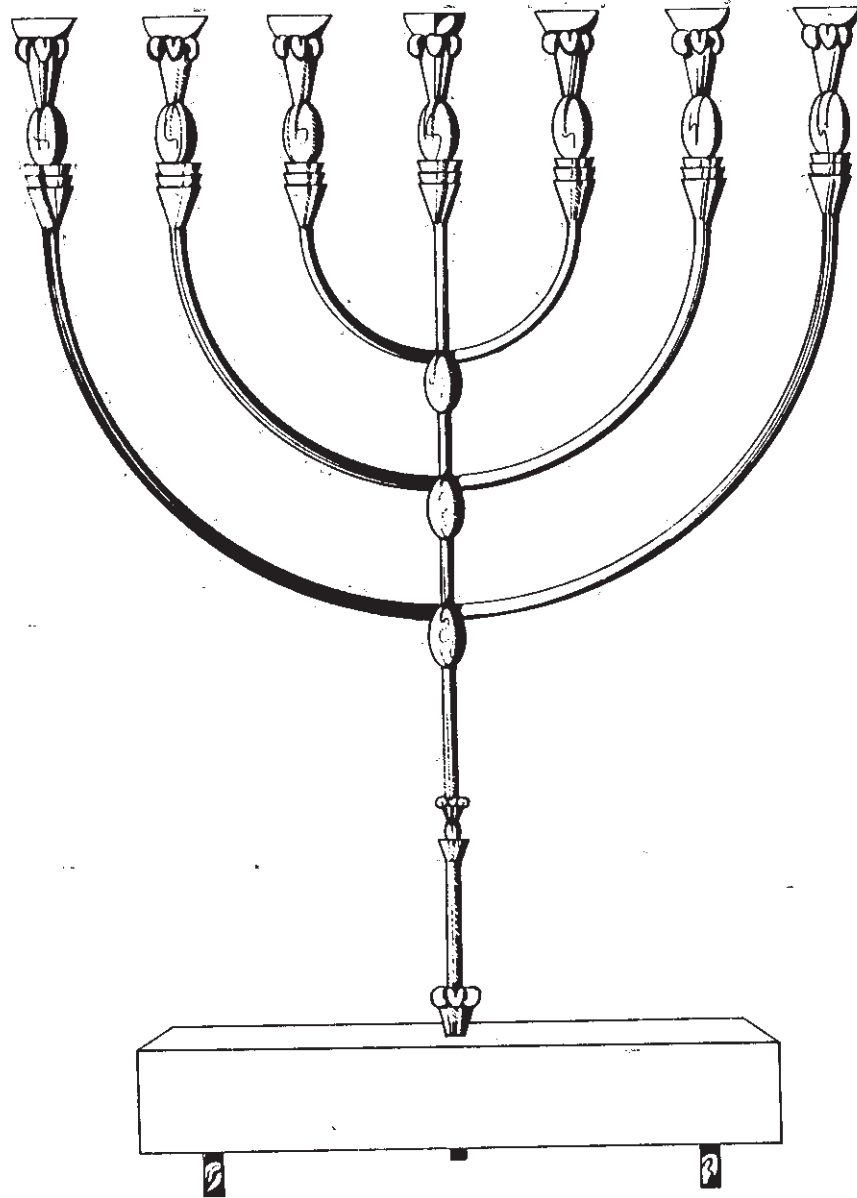
"וטפח שבו היה גביע כפתור ופרח – יש תימה למה היה משונה משאר גביעים כפתורים ופרחים שהיה לכל אחד טפח ולשלשה אלו לא היה כי אם טפח"¹⁷.

ברור שתוס' דברו על הטפח הששי מלמטה שבו היו גביע כפתור ופרח בטפח אחד, ובניגוד לרש"י (בהסבר המ"ח) שאומר שהגביע, הכפתור והפרח גובה כ"א מהם היה טפח והם היו תלויים סביב הקנה המרכזי וממילא כל הקשטים היו שווים בגדלם, לתוס' היו הגביע כפתור ופרח שלמטה מונחים זה ע"ג זה ושלשתם יחד היו בגובה טפח, והיג' גביעים כפתור ופרח שלמעלה, בקצה הקנים, היו כנראה מסודרים ג' גביעים זה בתוך זה בגובה טפח, מעליהם כפתור בגובה טפח ומעליו פרח שגבהו טפח, לכך התכוון תוס' באמרו – "שהיה לכל אחד טפח" ולכן תוס' תמה מדוע יש שוני בין הקשטים שלמטה לקשטים שלמעלה¹⁸.

דעת הרלב"ג – נראה שרלב"ג בפרשת "תרומה" סובר כרמב"ם או כתוס' בענין הקשטים, ולא כרש"י, שכתב: "וממה שיתבאר מצורתה יתבאר שאין לה מצד עצמה פנים ואחור כי היא מתדמה משני צדדיה".

17. ראה א. אורבך "בעלי התוס" (עמ' 663) שתוס' זה חיברו ר"ש משאנץ משום שחותם – מ"ר (מפי רבי).
18. אחרונים נוספים שהבינו שתוספות לא תאר כרש"י, ראה בשפת אמת למנחות כה, ובפירוש הרב שי"ח קנייבסקי לברייתא דמלאכת המשכן.

הבנה אחרת בתוספות, ראה בחישוקי כסף שמות כה, לד, ובחידושי בתרא למנחות סי' תמא.

שיטה נוספת בצורת הקנים, סידור הקשׁוטים — כתוספות

לאחר שבררנו את שיטות הראשונים בצורת המנורה נבדוק האם נוכל ללמוד על המנורה מהמנורות הקדומות המוכרות לנו.

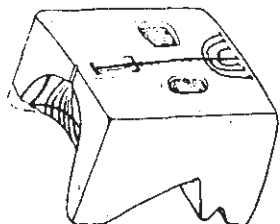
בידינו חמש צורות מנורה שמיוחסות לתקופת בית שני, שנחקקו או נחרטו לפני חורבן בית שני וקרוב לוודאי שהאנשים שחקקו הכירו את מנורת בית המקדש או שמעו תיאורה ממי שראה אותה בעיניו.

המנורה על מטבע של מתתיהו אנטיגונוס

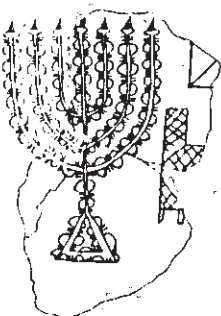
התיאור הקדום ביותר מצוי במטבעותיו של מתתיהו אנטיגונוס, אחרון מלכי בית חשמונאי, שמלך בשנים ג' אלפים תשכ"כ – ג' אלפים תשכ"ג (40 – 37 לפני ספירתם) ושם קיים התיאור היחיד של המנורה במטבעות יהודיים¹⁹. (דמות המטבע וצורת המנורה שעליו מופיעות בימינו במטבעות 10 אגורות חדשות).

מתקופת הורדוס שמלך בשנים ג' אלפים תשכ"ג – ג' אלפים תשנ"ז (37 – 4 לפני ספירתם) יש שני ציורים.

מנורה על אבן שעות – תקופת הורדוס

האחד – חריטה על אבן שעות המעוטרת בסגנון תקופתו של הורדוס והיא נמצאה במקום שהכיל ממצאים מתקופת הורדוס בלבד²⁰.

מנורה חרותה בטוח – תקופת הורדוס

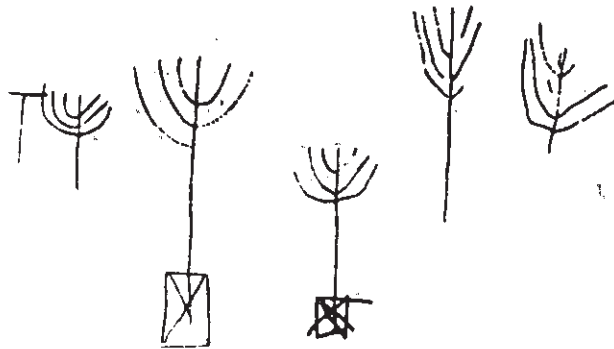
והשני – שני שברי טיח מקיר בית, מיוחס לתקופת הורדוס והתגלה בחפירות הרובע היהודי בירושלים²¹. השברים מכילים את בסיס המנורה, הקנה המרכזי ואת חלקה הימני, צד שמאל הושלם עפ"י הקיים.

19. על המטבע ראה – א. ריפנברג, מטבעות היהודים, לוח 111 (23, 24); מ. נרקיס, מטבעות אי"א (ירושלים תרצ"ו); ובן ז. משורר, מטבעות היהודים בימי בית שני, (מטבע 36A, 36).

20. ב. מזר – החפירות ליד הר הבית, קדמוניות ה (תשל"ג) עמ' 82.

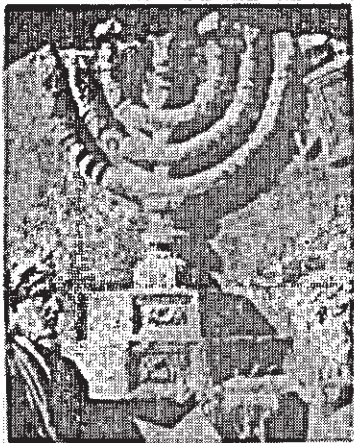
21. נ. אביגר – העיר העליונה של ירושלים, עמ' 149 – 147.

מקור נוסף מירושלים — חריתות על קיר בקבר יסון (רחוב אלפסי). הקבר כנראה נחנך סופית ב־ג'א תש"צ (30/31 למנינם) וממילא החריתות אינם מתקופה מאוחרת יותר.²²

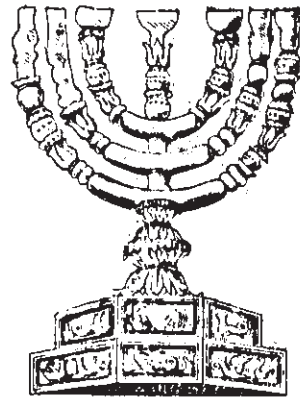

מנורות חרותות בקיר, קבר יסון ירושלים

המקור האחרון הוא המפורסם ביותר אף שאינו בדיוק מתקופת בית שני אלא מהשנים הראשונות אחר חורבנו, והוא המנורה המגולפת בשער טיטוס שברומא. שער טיטוס הוקם בידי הקיסר העריץ דומיטיאנוס והוקדש לטיטוס לאחר מותו. באחד התבליטים בשער נראים המנורה וכלי מקדש נוספים נישאים בתהלוכת ניצחון שעשו הרומאים אחר נפילת ירושלים וחרבן בית המקדש.

המנורה מקשת טיטוס ברומא

המנורה משער טיטוס — ציור מראשית המאה השמונה עשרה

22. ל. י. רחמני, קבר יסון, עתיקות ד (תשכ"ד) עמ' 11.

בגמרא גיטין נו ע"כ מובא שטיטוס נטל את הפרוכת ועשאו כמין גרגותני (רשי" — סל גדול) והביא כל כלים שבמקדש והניחן בהן והושיבן בספינה לילך להשתבח. בעירוי, וזו כנראה תהלוכת הניצחון בה הוצגו הכלים כפי שתיארה יוספוס (מלחמות היהודים ז, ה, ה'ז), וכפי שנקקה בקשת שברומא.

גם בספרי זוטא ריש בהעלותך מופיע: "א"ר שמעון כשהלכתי לרומי וראיתי שם את המנורה היו כל הנרות מוסטין כנגד גר האמצעי, וכן באבות דר' נתן נוס' א' פרק מא — אבל מכתשת של בית אבטינס שולחן ומנורה ופרוכת וציץ עדין מונחין ברומי".

מכאן ניתן לומר שהאומן שגילף את המנורה שברומא עבד עפ"י מנורת המקדש שהיתה שם בזמנו, ואם כן יש בדיניו מקור מהימן לצורת המנורה, אולם רבים ערערו על קביעה זו ומסקנתם שאין זו מנורת בית המקדש או לפחות הבסיס החלף.

הבעיה העיקרית בקביעת האוטנטיות של מנורה זו היא הבסיס העשוי כשני משושים המונחים זה על זה ועליהם חקוקים דרקונים וחיית ים דמיוניות, שלא כמנורת בית המקדש שהיו לה ג' רגלים ולא יתכן שיהיו חקוקות עליה צורות אליליות.

בענין זה כתב ט' פרשל מאמר מקיף²³ בו הוא מביא את מרבית הדעות שהובעו בנושא, ומסקנתו שהאדן אינו מקורי ולא היה שייך למנורת המקדש.

הגר"א הרצוג דן בנושא זה במספר מאמרים²⁴ וכתב שהוא "נדחף להשערה מאוד נועזת", שהאדן המקורי בן ג' הרגלים נשבר בזמן העברת המנורה מירושלים לרומא, והרומאים התקינו אדן חדש כדי שיוכלו להראותה בתהלוכת הנצחון.

הרב הוטנר משער שהאדן הוא בעצם תיבה רחבה שלתוכה הוכנסה המנורה כדי שיהיה נוח לשאתה בתהלוכה וכדי שתשאר יציבה בעת הולכתה, ויש שהצביעו על העובדה שהקשת הוקמה מספר שנים אחר התהלוכה והאומן שגילף את המנורה לא בהכרח היה יהודי והוא עבד עפ"י הסגנון הרומאי שרווח בזמנו²⁵.

ט' פרשל כותב שהרב הרצוג והרב הוטנר עוררו בזמנו לשנות את סמל המדינה ולצייר את מנורת המקדש המסורתית.

★

בדיקת המנורות הללו מתקופת בית שני מראה שבכולם הקנים עולים בעגול, חוץ ממנורה אחת בקבר יסון, אך שם ניכר שהחריטה נעשתה ביד חובבנית והחורט לא דייק בציוריו.

חסרון הרגלים בולט במנורות אלו ולא ברורה הסיבה לכך, על הפרטים האחרים שבמנורה קשה ללמוד ממה שלפנינו.

לאחר חורבן בית שני החלה המנורה להופיע יותר ויותר בבתי כנסת עתיקים, בנייני ציבור, בתי קברות, חפצי אומנות זעירה (מדליינים, תכשיטים), נרות, חותמות, כלי מתכת וזכוכית ומקומות נוספים, ע"י חקיקה, חריטה, ציור או פסיפס.

23. ט' פרשל — המנורה שבקשת טיטוס שברומא, "הדאר" (ניו יורק) גג, תשל"ד 580 — 579.

24. סיני לו, תשרי תשט"ו (עמ' כח-לו); "קובץ לתולדות יהודי איטליה", ספר זכרון לשלמה ט. מאיר עמ' 98 — 95; "מחניים" לחנוכה תשי"ט; ספר היובל לרש"ק מירסקי עמ' 220.

25. א. צורף — סיני נח (תשכ"ח) 274 — 271.

בבריקה של מאות תמונות מנורות²⁶ שצוירו ונחקקו בין המאה התשיעית לאלף הרביעי ועד המאה החמישית לאלף החמישי (מאות ראשונה עד שביעית למנינם) מצאתי שברובם המכריע של המנורות הקנים עולים בעגול ורק במיעוטם הקנים עולים באלכסון. ראוי לציון ביהכנס העתיק בדורא אירופוס²⁷ שעל גדת הפרת, שנבנה בשנים 110-100 לאלף החמישי (246 – 245 למנינם), ובו צוירו שלש מנורות, אחת שקניה עולים באלכסון ושתיים שקניהן עגולים. הבסיס ברוב המנורות הוא בן ג' רגלים.

סיום

מחוספתא סוטה פ' יג²⁸ אנו למדים שמנורת משה שמשנה בבית ראשון:

"משנבנה בית ראשון נגזו אהל מועד ונגזו עמו קרסיו וקרשיו ובריהיו ועמודיו וארניו, ואף על פי כן לא היו משתמשין אלא בשלחן שעשה משה ומנורה שעשה משה".

וכבר אז הוסיף שלמה עשר מנורות לנוי:

"ואת המנורות חמש מימין וחמש משמאל לפני הדביר זהב סגור..." (מלא"א ז, מט).

וכן ברייתא דמלאכת המשכן פ"י:

"אף על פי שעשה שלמה עשר מנורות וכולן היו כשרות לעבודה שנה" ויעש את מנורת הזהב עשר כמשפטם ויתן בהיכל חמש מימין וחמש משמאל" (דבה"ב ד, ז) — אף על פי כן לא היה מבעיר אלא בשל משה בלבד... ר' יוסי בר' יהודה אומר על כולן היה מבעיר..."

האם שמשנה מנורת משה בכל תקופת בית ראשון לא ברור, אולם אחר שחרב אנו מוצאים בבמדר"ר טו, יג²⁹:

26. ראה — E.R. Goodenough - Jewish Symbols in the Greco Roman Period — ושמ כ- 200 תמונות ב — VOL.3. ועוד: מנורות מכית שערים, ב. מזר, בית שערים א (עמ' 156), ומשם ל' י. ברנד, כלי חרס בתקופת התלמוד, עמ' שה; ב. מזר, בית שערים ג' עמ' 200 — 196; י. נווה, על פסיפס ואבן (כתובות מבתי כנסת עתיקים בא"י); ומאמרו המקיף של א. נגב — המנורה, הסמלים הנלווים אליה זכ"ן של ימי בית שני ולאחר חורבנו, ספר א"י ח (תשכ"ז), ושם מקורות נוספים לתמונות מנורות.

27. א. ל. סוקניק, ביהכנס- של דורא אירופוס וצויריו, ירושלים תשי"ז.

28. ע"י גם תוספתא מנחות פ"א:

29. וכן תנחומא כהעלותך ו' ותנחומא ישן (בוכר) כהעלותך יא.

"לפיכך כשחרב בית המקדש נגנזה עמו המנורה וזה אחד מחמשה דברים שנגנזו – הארון והמנורה והאש ורוח הקודש וכרובים..."³⁰

וברור שהכוונה לחורבן בית ראשון שבבית שני כלל לא היו ארון, רוח הקודש וכרובים. והמדרש מסיים –

"וכשישוב הקב"ה ברחמיו ויבנה ביתו והיכלו הוא מחזירן למקומן ומשמח את ירושלים שנאמר (ישעיהו לה, א) 'ישושם מדבר וציה וגו', ואומר (שם, שם ג) – 'פרוח תפרח ותגל אף גילת ורנן, כבוד הלבנון ניתן לה הדר הכרמל והשרון המה יראו כבוד ה' הדר אלהינו'."

בירמיהו מתוארים הכלים שהובלו בבלה בחורבן ראשון (נב, יב-כג) ושם בפסוק יט – "ואת המנורות" ניתן לשער עפ"י המדרש דלעיל שמנורות אלו היו לתאורה, יופי או כבוד אך מנורת המשכן לא היתה ביניהם³¹.

אף המנורה ששמשה בתחילת ימי בית שני הוגלתה, ע"י חיילי אנטיוכוס (מקבים א, א כא-כג), ומצינו שבית חשמונאי עשו מנורות חדשות – "ר' יוסי בר רבי יהודה אומר: אף של עץ לא יעשה כדרך שעשו מלכי בית חשמונאי. אמרו לו משם ראה שיפודים של ברזל היו וחפום בבעץ, העשירו עשאו של כסף, חזרו והעשירו עשאו של זהב" (מנחות כח וכן מגילת תענית ופסיקתא רבתי פ"ב). ובמקבים א (ד, מט-נ): "ויעשו כל קודש חדשים ויביאו את המנורה ואת מזבח הקטורת ואת השולחן להיכל... ויעלו את הנרות אשר במנורה ויאירו בהיכל".

ממילא, המנורה שהוגלתה ע"י טיטוס בחורבן בית שני והוצגה בתהלוכת הנצחון ברומא³² (מלחמות ז, ה, ה"ז) היתה אחת המנורות המאוחרות, ומכאן שגם ציורי המנורה המצויים בדינינו כיום ומיוחסים לסוף תקופת בית שני, הם העתק המנורה או המנורות האחרונות ששמשו בבית המקדש וודאי אינם ציור מנורת משה.

ומכאן גם נובע ההבדל בין הממצאים לדין שיטות הראשונים בצורת המנורה: רש"י והרמב"ם תיארן את מנורת המשכן וכנראה היה להם מקור שאינו בדינינו כיום שעל פיו תיארנו את צורתה וצורת הקנים שבה, ואנו אין לנו אלא שרטוטי המנורות שהינן בסוף ימי בית שני.

"... וכשישוב הקב"ה ברחמיו ויבנה ביתו והיכלו הוא מחזירן למקומן ומשמח את ירושלים..."

30. יש להעיר שבהרבה מקבילות לא מובאת המנורה כאחד מהדברים שנגנזו. (ראה יומא נב, הוריות יב, תוספתא יומא פ"ב, תוספתא סוטה פ"ג, ירושלמי תענית פ"ב ועוד).

31. במקבילות לתיאור זה במלכים ב' כה ודבה"ב לו, יח, לא מוזכרות מנורות כלל.

32. ראה "מלחמות היהודים" ג, ח, ג וכן יוסיפון פ"ח, על יהושע הכהן בן שבתאי, שמסר לטיטוס שתי מנורות זהב, שולחנות זהב, כליהם ובגדי כהונה.